

Václav Blažek

Staré germánské jazyky

Historický a gramatický přehled

XN↑F+IQP|HFIFX

Masarykova univerzita
Brno

STARÉ GERMÁNSKÉ JAZYKY

Historický a gramatický přehled

Václav Blažek

Editace
Michal Schwarz

Masarykova univerzita
Brno 2011

MSM 0021622435 Středisko pro interdisciplinární výzkum starých jazyků
a starších fází jazyků moderních

Na přebalu knihy je gótský nápis na zlatém prstenu z Pietroassy – viz kapitola 2.1.6.

Recenzovaly: PhDr. Helena Karlíková, CSc.
doc. PhDr. Jana Chamonikolasová, Ph.D.

© 2011 Václav Blažek
© 2011 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-7644-0 (online : pdf)
ISBN 978-80-210-5837-8 (brožovaná vazba)
DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-5837-2011

Tuto knihu věnuji svým rodičům.
Bez jejich tolerance vůči mým nepraktickým zájmům
bych nikdy nic nenapsal.

Poděkování

Tato monografie vznikla pod finanční a intelektuální záštitou Centra pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází moderních jazyků (MSM 0021622435) na Masarykově univerzitě v Brně. Autor je vděčný recenzentkám PhDr. Heleně Karlíkové, CSc., a doc. PhDr. Janě Chamonikolasové, Ph.D, za věcné, přesně formulované komentáře, které obohatily definitivní podobu textu. Jedním dechem však musí dodat, že bez zneklidňujících otázek paní docentky Daši Bartoňkové typu ‚Kdy už budou Germáni hotovi?‘ by si nacházel stále nové detaily, které ještě musí vložit do textu, a tím oddaloval dokončení. Nicméně bez pečlivé editorské práce kolegy Michala Schwarze, trpělivosti Lucie Hofírkové při ‚překlápění starého Wordu do nového‘ v případě gramatických tabulek a vstřícnosti Nakladatelství Masarykovy univerzity by celý text zůstal nejspíše jen rukopisem.

Obsah

Úvod	7
1. Germáni na přelomu prehistorie a historie	9
1.1. Nejstarší zprávy antických autorů o Germánech	9
1.1.1. Původ etnonyma <i>Germáni</i>	12
1.1.2. <i>Archaické germánské výpůjčky v negermánských jazycích</i>	13
1.2. Nejstarší germánská epigrafická památka	13
1.3. Svědectví archeologie	14
2. Přehled starých germánských jazyků	16
2.1. Východogermánské = viselsko-oderské	16
2.1.1. <i>Vandalský = vandilský</i>	16
2.1.2. <i>Burgundský</i>	18
2.1.3. <i>Rugijský</i>	21
2.1.4. <i>Herulský</i>	22
2.1.5. <i>Gepidský</i>	24
2.1.6. <i>Gótský</i>	25
2.2. Severozápadogermánské	34
2.2.0. <i>Starorunový = severozápadogermánský = 'praseverský'</i>	34
2.2.1. <i>Severogermánské = skandinávské</i>	38
2.2.1.1. <i>Staroseverský</i>	49
2.2.1.1.1. <i>Islandský</i>	50
2.2.1.1.2. <i>Faerský</i>	54
2.2.1.1.3. <i>Norský</i>	55
2.2.1.1.4. <i>Dánský</i>	58
2.2.1.1.5. <i>Švédský</i>	62
2.2.1.1.6. <i>Starogutnijský</i>	67
2.2.2. <i>Západogermánské</i>	69
2.2.2.1. <i>Ingveonské</i>	69
2.2.2.1.1. <i>Anglický</i>	69
2.2.2.1.2. <i>Fríský</i>	82
2.2.2.1.3. <i>Dolnoněmecký/saský</i>	88
2.2.2.2. <i>Istveonské</i>	92
2.2.2.2.1. <i>Franský</i>	92
2.2.2.2.1.1. <i>Nizozemský</i>	96
2.2.2.3. <i>Erminonské</i>	99
2.2.2.3.1. <i>Hornoněmecký</i>	105
3. PŘÍLOHY	114
I. Místo germánských jazyků mezi indoevropskými jazyky	114
II. Hlavní modely klasifikace germánských jazyků	117
III. Nástin historicko-srovnávací fonetiky germánských jazyků	121

IV. Historicko-srovnávací morfologie germánských jazyků	125
IV.1. jmenná deklinace	125
IV.2. Zájmenná deklinace	127
IV.3. Adjektiva	130
<i>IV.3.1. Deklinace silných adjektiv</i>	130
<i>IV.3.2. Deklinace slabých adjektiv</i>	131
IV.4. Číslovky základní a řadové	131
IV.5. Konjugace germánského slovesa	133
<i>IV.5.1. Silná slovesa</i>	133
<i>IV.5.2. Slabá slovesa</i>	135
<i>IV.5.3. Préterito-prézentní slovesa</i>	136
<i>IV.5.4. Další nepravidelná slovesa</i>	138
V. Svědectví antických, byzantských, raně středověkých i pozdějších pramenů o Germánech	140
VI. Písmo	152
VI.1. Runové písmo	152
VI.2. Gótské písmo	154
4. Bibliografie	156

Úvod

Posláním předkládané publikace je splatit několik dluhů, které má česká germanistika vůči svým dílčím disciplínám. Čeští germanisté se již postarali o popisy ‘velkých’ germánských jazyků současnosti. ‘Malé’ germánské jazyky, konkrétně islandština, faerština a západní friština, se zatím dočkaly pouze kolektivního gramatického popisu v synchronně pojatém kompendiu V. P. Berkova, jehož český překlad vyšel roku 2002. První česká příručka věnovaná islandštině, islandsko-český slovník, byla publikována 2008 (Kupča 2008). Největší dluh však narostl na účtu starých literárních germánských jazyků. S výjimkou staré angličtiny (Vachek 1972; Hladký 1996, 2003), menší měrou starohornoněmčiny (Masařík 1969, 1994) a nově též gótštiny (Černý 2008), chybí gramatické popisy zbývajících jazyků, konkrétně staré saštiny, staré dolnofranštiny, staré frištiny, staré severštiny a jazyka starších runových nápisů. Neméně citelná je absence komparativní syntézy shrnující nejdůležitější gramatické jevy v perspektivě jejich společného germánského, respektive indoevropského prajazyka. Jen takto diachronně pojatá studie umožňuje pochopení gramatických jevů, které se mnohdy promítají i do moderních jazyků a vytvářejí v nich nepravidelnosti bez vnitřní logiky – viděno v synchronní perspektivě. Existující srovnávací gramatiky germánských jazyků vznikaly zpravidla v první polovině 20. st. (jednou z mála výjimek je Ringe 2006 – žel příliš stručný). Jsou důkladné, systematické, ale poplatné mladogramatické tradici. Nástin srovnávacího germánského tvarosloví v **Příloze IV** do značné míry mladogramatický koncept přijímá – systemizace rozsáhlého lingvistického materiálu patří k největším přednostem mladogramatického přístupu. Reflexi modernější úrovně germánské komparistiky v indoevropském kontextu mají představovat projekce do indoevropského prajazyka. Zcela opomíjeno zůstává na české půdě bádání na poli epigrafických památek v runovém písmu, navzdory obrovskému zájmu, který o tuto tematiku probudil J. R. R. Tolkien, nejen úspěšný romanopisec, ale též vysoce erudovaný germanista. Jde o problematiku mimořádně rozsáhlou, vždyť jen ze Švédska je známo přes 2500 runových nápisů. Zde byl zvolen kompromis, podrobnější pozornosti včetně přepisu v normalizovaných runových znacích se dostalo runovým nápisům psaným starším typem runového písma, kdežto výjimečně uváděné nápisy z pozdější doby jsou pouze transkribovány a přeloženy. První historické, etnologické i onomastické informace o Germánech zprostředkovávají latinsky a řecky píšící antičtí, resp. byzantští autoři. Českému čtenáři jsou k dispozici rozsáhlé moderní syntézy zahraničních i domácích historiků (Heather 2002; Todd 1999; Bednaříková 2003, 2009), opírající se právě o tyto primární prameny zásadního významu. Žel, některé na svůj český překlad dosud čekají. Ambicí předkládané práce je alespoň několik z těchto mezer zacelit. Tam, kde existují již publikované české překlady, byly samozřejmě použity; chybí-li, objevují se zde citované pasáže v českém překladu poprvé. Zpravidla v poznámce pod čarou je umístěn odpovídající latinský nebo řecký originál. Celá práce je rozčleněna do tří oddílů. První část shrnuje nejstarší historické, lingvistické, epigrafické i archeologické stopy germánsky hovořících etnik. Druhá část

přibližuje kurikula všech germánských jazyků, od kmenové minulosti až po moderní dialekty, pokud kontinuita pokračovala. Každý takový jazykový životopis začíná citacemi vybraných historických textů, které dané etnikum zmiňují. Na ně navazují stručné historické popisy migrací z doby Stěhování národů i procesů formování budoucích národů. Zpravidla následuje etymologická analýza příslušných etnonym. Epigrafickou fází ve vývoji většiny starých germánských jazyků zprostředkovávají ukázky raných runových nápisů s interpretací. Pokud vznikly i literární texty, nejméně jeden je uveden i s překladem. Stručný přehled literární tvorby představuje most k současnosti. Příloha obsahuje grafy modelující pozici germánské větve i její vnitřní členění, nástin germánské srovnávací fonetiky a morfologie, několik delších latinských textů k historii germánských kmenů s překlady a přehledné tabulky s variantami runového písma a písma gótského. Bibliografie shrnuje literaturu použitou i doporučenou.

1. Germáni na přelomu prehistorie a historie

Identifikace Germánů na úsvitu historie se opírá o několik disciplín, konkrétně o klasickou a germánskou filologii, interpretující texty v klasických i starých germánských jazycích, dále historicko-srovnávací jazykovědu, analyzující jak etnická a místní jména, tak rané výpůjčky mapující stopy po původních sídlech Germánů, jejich raných migracích a kontaktech, a pak epigrafickou analýzu nejstarších původních nápisů, zatímco jejich materiální kulturu zprostředkovává především archeologie.

1.1. Nejstarší zprávy antických autorů o Germánech

Etnické jméno *Germani* zmiňuje poprvé roku 222 př. Kr. nápis z římského Kapitolu pojednávající o triumfu Claudia Marcella, který zvítězil nad galskými Insubry a Germány u Clastidia v severní Itálii jižně od Pádu: DE GALLEIS INSUBRIBUS ET GERM(AN[EIS]). Dnes již nelze s jistotou rozhodnout, zda jde opravdu o autentický záznam ze 3. st. př. Kr. nebo o dodatečnou vsuvku z doby Augustovy. Každopádně přítomnost Germánů jižně od Alp by byla v této době poněkud překvapivá. První germánské kmeny, o kterých se antický svět mohl dovědět, byli Teutoni a zřejmě též Gótové. Kolem r. 325 př. Kr. uskutečnil Řek Pytheas z Massalie (= lat. Massilie, dnes Marseille) plavbu k britským ostrovům a dále na sever (a severovýchod?). Jeho popis cesty se přímo nezachoval, ale nepochybně existoval, soudě podle skeptických ohlasů ještě po několika staletích. Naštěstí zůstaly aspoň jednotlivé fragmenty Pytheova díla, jak je citovali pozdější autoři, např. Eratosthenés z Kyrény (3. st. př. Kr.), Hipparchos z Nikaie (2. st. př. Kr.), Markianos z Herakleie, Polybios z Megapolis, Poseidonios z Apameie, Strabón, a z latinsky píšících především Plinius. Právě ve své „Historii přírody“ autor píše, že „... o Gutonech, kmeni germánském, Pytheas míní, že sídlí v nížině oceánu zvaného Metuonis, jehož prostor zahrnuje 6000 stadií. Odtamtud je den plavby člunem vzdálen ostrov Abalus. Tam se po jarních povodních naplavuje jantar, který představuje nečistotu v zamrzlém moři. Obyvatelé ho prodávají blízkým Teutonům za dřevo na topení“¹ [XXXVII, 35-36]. Klasifikace Teutonů a Gutonů jako Germánů je nejspíše anachronická, nicméně věcně správná vsuvka Plinia z 1. st. n. l. Ztotožnění Gutonů s Góty nečiní potíže, jen je třeba vzít v úvahu, že v rukopisech se vedle tvarů *Gotonibus*, *Gut(t)onibus* objevuje forma *Guionib* [Mette 1952, 29, pozn. 18], jejíž předpokládaný nom. pl. **Guiones* nemá obdoby ve známých germánských etnonymech. Připustíme-li ale emendaci *G-* za *S-*, dostaneme podobu *Suiones*, kterou známe z Tacitova popisu Skandinávie: „Dále státy Suionů, už na samém moři, mají mimo branné mužstvo moc námořní“² [§44;

1 ... Pytheas Gutonibus, Germaniae genti, accoli aestuarium oceani Metuonidis nomine spatio stadiorum sex milium; ab hoc diei navigatione abesse insulam Abalum; illo per ver fluctibus advehi et esse concreti maris purgamentum; incolae pro ligno ad ignem uti eo proximisque Teutonibus vendere.

2 Suionem hinc civitates ipsae in Oceano, praeter viros armaeque classibus valent.

překlad R. Schenk 1909]. Z Pliniovy citace Pytheovy zprávy, která se mohla vztahovat na dánské ostrovy i na jižní Švédsko, proto zůstávají jistí jen Teutoni. Ti se na historické scéně objevují opět v poslední čtvrtině 2. st. př. Kr., kdy se spolu s Kimbry a zřejmě i dalšími kmeny, Ambrony a Harudy, vydávají na jihovýchod, přes Herkynský les, kde je odrazili Bójové, k podunajským Skordiskům, a poté na západ k Helvétiům [Strabón VII, 2.1-2]. Roku 113 př. Kr. vtrhli Kimbrové do provincie Noricum, kde poprvé porážejí římskou armádu konsula Gnaea Papiria Carbona. Poté zamířili do jihovýchodní Galie, kde se po několika dílčích bitvách střetli r. 109 s Římany podruhé; opět vítězně, nyní už společně s Teutony. Ani tentokrát nezískali v hustě obydlené Galii půdu. O 4 roky později u Arausionu (dnes Orange) porážejí Římany potřetí. Domácí galské obyvatelstvo si však nenaklonili, odešli proto do Hispánie, kde se jim vedlo podobně. Rozhodli se tudíž napadnout samotnou Itálii. Předchozí vojenské nezdary vedly Římany k účinné reorganizaci armády. A tak r. 101 př. Kr. Gaius Marius definitivně poráží Kimbry, Teutony a Ambry u Aquae Sextiae (dnes Aix-en-Provence). S jistotou můžeme konstatovat, že etnonymum *Germáni* použil pro obyvatele Germánie poprvé až Caesar v 1. knize svých „Zápisků o válce galské“ psaných v 50. letech 1. st. př. Kr. V jeho podání označovalo jen několik kmenů žijících při dolním Rýnu: „Tu teprve *Germáni*, vidouce nezbytí, vyvedli své sbory z tábora a rozestavěli je ve stejných vzdálenostech kmen za kmenem: *Harudy*, *Markomany*, *Triboky*, *Vangiony*, *Nemety*, *Eudusie*, *Suéby*“³ [I, 51]. Na jiném místě se dovídáme, že „Král germánský Ariovistus se usadil totiž v jejich území a zabral si třetinu půdy séquanské, která je nejlepší z celé Galie. A nyní prý už zase přikazuje Séquanům, aby mu vyklidili další třetinu, protože před několika měsíci přišlo za ním 24 tisíc lidí kmene Harúdů, kterým prý opatřuje prostor k osídlení“⁴ [I, 31]. Caesar připsal germánský původ též Cimbrům a Teutonům, kteří se s Římany střetli už ve 2. st. př. Kr., jak lze soudit z jeho slov: „[Caesar však viděl veliké nebezpečí pro národ římský také v tom,] že si Germáni poněmáhle navykají přecházet Rýn a že jich přichází do Galie veliké množství. Soudil, že takoví diví barbaři, až obsadí celou Galii, nezdrží se nájezdů ani na Provincii, jak učinili dříve *Cimbrové* a *Teutoni*, a odtud že si zamíří i do Itálie, zvláště když Séquansko dělí od naší Provincie jenom Rhodanus“⁵ [I, 33; překlad I. Bureš]. Plinius (24-79 n. l.) ve své „Historii přírody“ užívá termín *Germani* v širším smyslu než Caesar. Jako první předkládá klasifikaci germánských kmenů: „Je pět hlavních germánských kmenů: *Vandilové*, jejichž součástí jsou *Burgodioni*, *Varinové*, *Charinové*, *Gutoni*. Druhým hlavním kmenem jsou *Ingvaeoni*, kteří se dělí na *Cimbry*, *Teutony* a *Chauky*. Nejbliže Rýnu se nacházejí *Istvaeoni*, jejichž součástí jsou *Sugambrové*. Ve vnitrozemí sídlí *Hermioni*, k nimž patří *Suébové*, *Hermunduři*,

3 *Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomanos, Tribocos, Vangiones, Nemetes, [S]Eduos, Suebos.*

4 *Propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur.*

5 *Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem venire populo Romano periculosum videbat, neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret.*

Chattové a *Cheruskové*. Pátou část představují *Peucinové* a *Bastarnové*, o kterých už bylo výše řečeno, že jsou sousedy Dáků. Do Oceánu ústí slavné řeky Guthalus, Visculus či Vistla, Albis, Visurgis, Amisis, Rhenus, Mosa. Ve vnitrozemí se táhne Hercynský horský hřbet, jemuž se v proslulosti nic neblíží.⁶ [IV, 99-100]. Ještě před koncem 1. st. n. l. zaznamenal Tacitus ve své „Germánii“: „Oslavují ve starodávných zpěvech, jež jsou u nich jediným druhem dějinného podání, boha *Tuistona*, ze země zrozeného, a jeho syna *Manna* jako původce a zakladatele svého kmene. Mannovi přičítají tři syny a dle jejich jmen prý obyvatelé moří nejbližší slují *Ingaevony*, prostřední *Herminony* a ostatní *Istaevony*. Někteří tvrdí – a není divu při temném pravěku – že bylo ještě více synů božích a více názvů kmene: *Marsové*, *Gambriviové*, *Suevové* a *Vandalové*, a to že jsou jména pravá a starodávná. Ale jméno *Germánie* prý jest nové a bylo nedávno dáno, ježto ti, kteří první překročili Rýn a vytlačili *Gally*, nyníjší to *Tungrové*, tenkrát sluli *Germány*; a jméno jednoho národa, ne celého kmene, zavládlo prý znenáhla tím způsobem, že všichni nejprve od vítězů na postrach byli *Germány* nazýváni, potom sami jméno to přejali“⁷ [§2; překlad R. Schenk 1909]. Srovnáme-li informace Caesara, Plinia a Tacita, shledáme, že Tacitus potvrzuje Caesarovo zúžené chápání ethnonyma *Germani*. Na druhé straně se Tacitus pozoruhodně shoduje s Pliniem v označení nadkmenových celků: *Ingvaeoni* (Plinius) : *Ingaevoni* (Tacitus) „obyvatelé moří nejbližší“; *Hermioni* „ve vnitrozemí“ (Plinius) : *Herminoni* (Tacitus); *Istvaeoni* „nejblíže Rýnu“ (Plinius) : *Istaevoni* (Tacitus). Funkci ethnonyma *Germani* omezenou na porýnské kmene potvrzuje i řecky píšící byzantský historik Prokopios z Kaisareje ve svém líčení „Válek s Góty“ dovedeném do poloviny 6. st. n. l.: „Varnové sídlí za řekou Dunajem a táhnou se až k Severnímu oceánu a řece Rýnu, který odděluje Varny, Franky a ostatní tamější kmene. Ti všichni, kteří v dávných dobách sídlili u Rýna na obou březích, měli každý zvláštní jméno; ale všichni se společně nazývali *Germáni*“⁸ [IV, 20 = *Bellis VIII*, 20; překlad P. Beneš 1985].

6 *Germanorum genera quinque: Vandili, quorum pars Burgodiones, Varinnae, Charini, Gutones. alterum genus Ingvaeones, quorum pars Cimbri, Teutoni ac Chaucorum gentes. proximi autem Rheno Istvaeones, quorum . . . mediterranei Hermiones, quorum Suebi, Hermunduri, Chatti, Cherusci. quinta pars Peucini, Basternae, supra dictis contermini Dacis. amnes clari in oceanum defluunt Guthalus, Visculus sive Vistla, Albis, Visurgis, Amisis, Rhenus, Mosa. introrsus vero nullo inferius nobilitate Hercynium iugum praetenditur.*

7 *Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, Tuistonem deum terraeditum. ei filium Mannum originem gentis conditoresque Manno tres filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones vocentur. quidam, ut in licentia vetustatis, plures deo ortospluresque gentis appellationes, Marsos Gambrivos Suebos Vandilios adfirmant, eaque vera et antiqua nomina. ceterum Germaniae vocabulum recens et nuper additum, quoniam qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint: ita nationis nomen, nongentis, evaluisse paulatim, ut omnes primum a victore obmetum, mox et a se ipsis invento nomine Germani vocarentur.*

8 Οὐαρνοὶ μὲν ἑπὶ Ἰστρον ποταμὸν ἴδρυνται, διήκουσι δὲ ἄχρι ἐς Ὠκεανὸν τὸν ἀρκτικὸν καὶ ποταμὸν Ῥήνον, ὅσπερ αὐτοὺς τε διορίζει καὶ Φράγγουσαι τὰ ἄλλα ἔθνη ἢ ταύτη ἴδρυνται. [3] οὐδοῖαπαντες, ὅσοι τὸ παλαιὸν ἀμφὶ Ῥήνον ἑκατέρωθεν ποταμὸν ὤκητο, ἰδίου μὲν τινος ὀνόματος ἕκαστοι μετελάγγανον, ἐπὶ κοινῆς δὲ Γερμανοεικαλοῦντο ἅπαντες.

1.1.1. Původ etnonyma *Germáni*

Mezi mnoha nezřídka i bizarními pokusy vysvětlit etnonymum *Germáni* se stále tím nejnadějnějším zdá být etymologie nejstarší. Strabón ve své Geografice zakončené na počátku 1. st. po Kr. zapsal [VII, 1.2]: „Oblasti za Rýnem, obrácené na východ a ležící za územím Keltů, obývají Germáni. Málo se liší od keltských plemen: vyznačují se větší divokostí, vzrůstem a světlejšími vlasy; ve všem dalším se shodují: stavba těla, zvyky, i způsob života je týž, jako jsem popsal u Keltů. Proto, zdá se mi, je Římané nazývají Germány, jako by si přáli ukázat, že jsou ti ‘praví’ Keltové. Vždyť slovo *germani* v jazyce Římanů znamená ‘praví’“.⁹ Je zřejmé, že Strabón měl na mysli plurál latinského slova *germānus* „rodný, vlastní; rodný bratr“, přeneseně též „pravý, skutečný“, které překládal řeckým γνήσιος „rodný; pravého, řádného rodu“, přeneseně též „pravý, opravdový“. Strabónova myšlenková konstrukce opírající se o ‘pravé Keltů’ je samozřejmě naivní a neudržitelná. Srozumitelnější se Strabónův výklad stane ve světle slov Tacita, jenž na konci téhož 1. st. po Kr. zachytil ve své *Germanii*: [§2] „O Germánech samých soudil bych, že jsou obyvatelstvo původní, jež se přistěhováním a pobytem jiných kmenů nejméně pomísilo ...“¹⁰; [§4] „Sám kloním se k mínění, že národové germánští jeví se kmenem zvláštním, čistým a svérázným, nejsouce nijak sňatky s jinými národy porušení. Odtud také tělesný ráz stejný u všech při tak velikém počtu lidu...“¹¹ [překlad R. Schenk]. Jinými slovy, římskému pozorovateli připadali tehdejší Germáni natolik vzájemně podobní, jako kdyby byli téhož rodu, čili latinsky *germāni*.

Podrobná analýza původem germánských hydronym, jejich slovo tvorná struktura, i vnější paralely s hydronymy baltskými, slovanskými aj., spolu s rozšířením tzv. ‘staroevropských’ hydronym vedly J. Udolpha (1994, 925-932), renomovaného německého specialistu na evropskou hydronymii, k vymezení nejarchaičtějšího areálu germánských hydronym do následujících hranic: sever – řeka Aller (pravý přítok Vesery); východ – střední tok Labe; jih – Krušné hory a Duryňský les; západ – Vestfálsko, dolní tok Rýna. Podle Udolpha právě na tomto území krystalizuje germánský dialekt z pozdně indoevropského dialektového kontinua, jež se projevuje tzv. ‘staroevropskou’ hydronymií. Může tedy být ztotožněn s germánskou pravlastí.

9 εὐθὺς τοίνυν τὰ πέραν τοῦ Ῥήνου μετὰ τοὺς Κελτοὺς πρὸς τὴν ἔω κεκλιμένα Γερμανοὶ νέμονται, μικρὸν ἐξαλλάττοντες τοῦ Κελτικοῦ φύλου τῶ τε πλεονασμῷ τῆς ἀγριότητος καὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ξανθότητος, τᾶλλα δὲ παραπλήσιοι καὶ μορφαῖς καὶ ἡθεσι καὶ βίοις ὄντες, οἷους εἰρήκαμεν τοὺς Κελτοὺς. διὸ δὴ καὶ μοι δοκοῦσι Ῥωμαῖοι τοῦτο αὐτοῖς θέσθαι τοῦνομα ὡς ἂν γνησίους Γαλάτας φράζειν βουλόμενοι: γνήσιοι γὰρ οἱ Γερμανοὶ κατὰ τὴν Ῥωμαίων διάλεκτον.

10 *Ipsos Germanos indigenas crediderim minimeque aliarum gentium adventibus et hospitibus mixtos ...*

11 *Ipe eorum opinionibus accedo, qui Germaniae populos nullis aliis aliarum nationum conubiis infectos propriam et sinceram et tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur. Unde habitus quoque corporum, tamquam in tanto hominum numero ...:*

1.1.2. Archaické germánské výpůjčky v negermánských jazycích

Pozoruhodně bohatou informací o podobě jednoho z germánských dialektů, který se ještě příliš nevzdálil od společného germánského prajazyka, poskytuje finština a další baltskofinské jazyky, v nichž nacházíme asi 200 raných germánských výpůjček. Uvedme několik příkladů:

fin., karel. *akana*, liv. *agān*, vot., est. *aganas*, (*h*)*agan* „pleva“ ~ germ. **axanō* > gót. *ahana* id. nebo **aganō* > stisl. *oḡn*, stšvéd. *aghn* id.;

fin. *ansas* „nosný trám“ ~ germ. **ansaz* > stisl. *áss* „trám, tyč“, stšvéd. *ās* „(mostní) trám“ nebo **anzaz* > gót. dat. sg. *anza* „trám“;

fin. *kulta* „zlato“ ~ germ. **gulþa-* id. > gót. *gulþ*, stisl. *gull*, stšvéd. *gul*, *gull-*, *guld* id.;

fin., est. *kuningas*, karel. *kuninkas*, vot. *kuniŋgaZ* „král“ ~ germ. **kuningaz* > stšvéd. *koning(h)*, sthn. *chunink*, *kuning*;

fin. *lammas*, gen. *lampaan*, karel., est. *lammas*, veps. ?*ambaz*, liv. *lāmbaz* „ovce“ ~ germ. **lambaz*, -*iz* > gót., stgutn. *lamb* „ovce“, stisl., stšvéd. *lamb* „jehně“;

fin. *miekka* „meč“ ~ germ. **mēk(i)ja-(z)* > gót. *meki*, strun. ak. *makija*, stisl. *mækir* id.;

fin. *pelto*, karel. *peldo*, vot. *pōlto*, est. *pōld* „pole“ ~ germ. **felþu-* > sthn., stsas., stang. *feld* id.;

fin. *rengas*, vot. *rengas*, est. *rõñnas* „kruh“ ~ germ. **xrengaz* > stisl. *hringr*, sthn., stsas. *hring* id.;

fin., est., vot. *rikas*, liv. *rikās* „bohatý“ ~ germ. **rīkjaz* > gót. *reiks* „vládce“, stisl. *rīkr* „mocný“;

fin. *ruhtinas* „vůdce, náčelník“ ~ germ. **ḍruxtīnas* > stisl. *dróttin*, sthn. *truhtīn*, *druhtīn* id.

Co se týče pozice pramenného jazyka z hlediska germánské dialektologie, je jisté, že nejde o jazyk severogermánský ani západogermánský, dokonce ani jejich společný severozápadogermánský prajazyk. V. Thomsen, autor klasické práce o raných germánských výpůjčkách v baltskofinských jazycích a sámštině (1870), soudil, že jazykem-dárce byla góština. Ačkoliv pro sousedství Gótů s Baltofiny chybí konkrétní historické důkazy, nepřímé indicie zčásti pololegendárního charakteru (např. podle tzv. Gutaságy část populace opouští ostrov Gotland pro přelidnění a stěhuje se do Estonska) činí Góty či jejich předky nejpravděpodobnějšími kandidáty. Masivnost přejímání naznačuje, že mohlo jít spíše o integraci určité populace užívající nějaký raný (východo?)germánský dialekt. Sémantický charakter výpůjček svědčí o tom, že si v baltskofinském prostředí záhy vydobyla pozici vojenské, ekonomické i sociální elity.

1.2. Nejstarší germánská epigrafická památka

První písemnou fixaci germánského jazyka nepředstavuje ani góština, jež se stala literárním jazykem v polovině 4. st. n. l., ani raně runový jazyk, jehož první dnes známé písemné zachycení (nápís na sponě z Meldorfu) je datováno do 1. st. po Kr.

Primát zde drží tzv. nápis B na helmě z Negau (nápis A na jiné helmě z téhož nálezů představují vlastně 4 krátké texty: tři keltské a jeden rétský). Nález depozitu 26 helmic etruskoidního typu byl učiněn r. 1811 u vsi Ženjok v okrese Negau v tehdejší rakouském Štýrsku. Dnes se lokalita nachází v severovýchodním Slovinsku 13 km od současné rakouské hranice. Helmy byly vyrobeny v 5. st. př. Kr. a celý depozit se do země dostal někdy v letech 55-50 př. Kr. Toto datování také představuje nejzazší časovou hranici, kdy nápisy mohly vzniknout. Až r. 1925 norský germanista a keltolog C. Marstrand přičetl text psaný zprava doleva abecedním písmem severoetruského typu (nejblíže má k písmu venetskému)

1 I /// ARIAT ITSAYIDAE
awiet itsagirah

jako HARIGASTI TEIWA a poukázal na jeho germánský charakter. Porovnejme několik interpretací z poslední doby (podrobný přehled viz Nedoma 1995):

Bonfante (1987[88], 35) rozvíjí ideu Pisaniho (1959), že jde o darovací formuli „Harigastovi Teiwovi“.

Bammesberger (1990, 125, 223) zde vidí osobní jméno s přívlastkem ve vokativu „Harigaste božský“.

Nedoma (1995, 74) předpokládá, že nápis představuje jméno majitele v nom. sg., tj. *Harigasti[s] Teiwæ*. Ztrátu očekávaného -s však neumí vysvětlit. Kretschmer (1929) aj. autoři přikládali tento rys západogermánskému charakteru jazyka nápisu.

Seebold (1999, 260, 269-70) se hlásí k interpretaci, kterou předložil R. Egger (1959): HARIGASTI TEI V A III IL „Harigasta, [syna] Teja“. Tvar *Harigasti* autor určil jako genitiv, ale s latinskou koncovkou. Druhé slovo by mělo být patronymikem, titulem či přezdívkou, v nom. sg. snad **Te(i)us*. Zbytek nápisu Seebold interpretuje též v souladu s Eggerem jako číslovky a zkratky latinských slov: VEXILLATIO/-ARIUS ALARUM III ILLYRICUM.

Markey (2001, 121-22) vidí v nápisu rétský přepis germ. **harjagastiz teiwaz* s odpadnutím koncovek charakteristickým pro rétské a etruské přepisy cizích jmen.

1.3. Svědectví archeologie

Ačkoliv je vždy problematické identifikovat jakoukoliv předliterární archeologickou kulturu s konkrétní jazykovou entitou, germánská etno- a glottogeneze bývá tradičně spojována s archeologickou kulturou Jastorf, od přelomu 7. a 6. st. př. Kr. rozšířenou při dolním toku Labe v Dolním Sasku a Šlesvicku-Holštýnsku. Kolem poloviny 1. tis. př. Kr. se tato kultura prvních metalurgů železa na severu Německa rozšířila přes Meklenbursko do Dolního Slezka na východě, do Durynska a k pohoří Harz na jihu, k dolnímu Rýnu na západě, do Jutska a jižního Švédska na severu (Mallory, EIEC 321-322). Za germánskou však bývá pokládána i další raně železná kultura, zvaná Harpstedt-Nienburg, lokalizovaná podél řeky Aller a kolem středního toku Vesery. Počátky tohoto jihozápadního ‘sousedě’ Jastorfské kultury se datují už do poloviny 8. st. př. Kr. (Kilian 1988, 81; sr. mapa 28). Větší

stáří, silnější vliv halštatské kultury z jihu, pravděpodobně reprezentující (převážně) keltské jazykové prostředí, a výrazně vyšší korelace s areálem nejarchaičtější germánské hydronymie, jak jej definoval Udolph (1994, 925-932; viz §1.2.2.), činí z kultury Harpstedt-Nienburg slibného kandidáta pro starší vývojovou fázi germánského dialektového kontinua, které se později šířilo v kultuře Jastorf.

2. Přehled starých germánských jazyků

2.1. Východogermánské = viselsko-oderské

Do východogermánské větve je řazeno několik kmenových dialektů, které byly během prvních čtyř století nového letopočtu užívány na území dnešního Polska, Ukrajiny a východního Balkánu, poté se rozšířily i do středního Podunají, severní Itálie, jižní Francie, na Iberský poloostrov a v případě Vandalů i do severní Afriky. S výjimkou krymské góštštiny žádný z východogermánských jazyků / dialektů nepřežil rok 1000. Kromě góštštiny, po které zůstal překlad významné části Nového zákona a několik raných runových napsí, žádný z východogermánských kmenových jazyků / dialektů nezanechal vlastní texty. O jejich východogermánské příslušnosti se soudí nejen podle charakteristických fonetických rysů v nevelkém počtu gloss zapsaných v latinských textech (+ též ve vlastních jménech a slovech přejatých do jazyků, které je definitivně překryly), ale též podle svědectví antických a raněstředověkých autorů o vzájemných příbuzenských vztazích mezi jednotlivými kmeny (sr. výše citovanou informaci Plinia o Vandilech, jejichž součástí jsou Burgodioni, Gutoni, aj.).

2.1.1. Vandalský = vandilský

Kmenové jméno Vandalů je známo ve třech variantách: *Vandali* (3. st.: Cassius Dio LV, 1.3; 5. st.: Orosius VII, 15.8; 6. st.: Jordanes *Getica* 60.11, 80.16, aj.), *Vandili* (1. st.: Plinius IV, 99) a *Vandilii* (1. st.: Tacitus 2) a *Vanduli* (3. st.: *Tabula Peutingeriana*). Výchozí podoba **Wandalōz* zřejmě znamenala „[lidé] krásného údolí“ (Trubačev 1974, 56). Co se týče sídel Vandalů, jejich stopy vedou na Jutský poloostrov. Severní část poloostrova se dodnes nazývá *Vendsyssel*, stđán. *Vændlesysael*, a její nejsevernější výběžek *Vandilsskagi* (Saxo Grammaticus, 9. st.; Adam z Brém, 11. st.). Ve Snorriho Eddě jsou zmiňováni ‘mořští králové’ *Vinill* a *Vandill*. O několik století starší svědectví antických autorů však klade nejstarší sídla Vandalů mezi Vislu a Odru. Jordanes (6. st.) se zmiňuje, že Gótové si spolu s Hulmerugii podmanili i jejich sousedy Vandaly [§26]. Ze souvislostí vyplývá, že v době příchodu Gótvů sídlili Vandalové na západním břehu Visly, patrně jižněji než Hulmerugiové. Do počátku 3. st. se rozšířili až ke Krkonoším, jak můžeme usuzovat z informace řecky píšícího římského historika Cassia Dióna o Vandalských horách, kde pramení Labe [55.1.3]: „Labe pramení ve Vandalských horách a ústí jako mohutná řeka do Severního okeanu. Drusus se zavázal překročit tuto řeku, ale když v této snaze neuspěl, vztyčil trofeje a stáhl se.“¹²

12 (3) μέχρι τοῦ Ἀλβίου, πάντα πορθῶν. ἐκεῖνον γάρ ῥεῖ δὲ ἐκ τῶν Οὐανδαλικῶν ὄρων, καὶ ἐς τὸν ὠκεανὸν τὸν προσάρκτιον πολλῶ μεγέθει ἐκδίωσιν’ ἐπεχείρησε μὲν περαιωθῆναι, οὐκ ἠδυνήθη δέ, ἀλλὰ τρῶπαια στήσας ἀνεχώρησε

Jeden z vandalských kmenů, **Silingové**, o jehož vandalské příslušnosti podává kolem r. 470 jednoznačné svědectví španělský biskup a kronikář Hydatius [...*Vandali cognomine Silingi*], žili ve 2. st. na území dnešního polského Slezska [Ptolemaios II, 11.10]. S etnonymem nepochybně souvisí samo územní jméno, v polatinštěné podobě *Silesia* (r. 1017 *in pago Silensi*), p. *Śląsk*, bez ohledu na jeho původ (podle ‘svaté’ hory *Ślęza*, od 14. st. *Sobótka*, něm. *Zobten*, jejíž uctívání mělo dlouhou předkřesťanskou tradici, nebo podle řeky *Ślęza*, 1155 *Selenza*; podrobně viz Udolph 1995, 335-354). Cassius Dio zaznamenal ve 3. st. existenci dvou vandalských králů z rodu **Hasdingů** (= stisl. *Haddingjar*, stang. *Heardingas*, sthn. *Hartunge*, v gót. by odpovídala forma **Hazdiggōs*, vše od germ. **hazd-* „dlouhé vlasy jako znak aristokratického původu?“, sr. stisl. *haddr* „dlouhé ženské vlasy“), jejichž jména zapsal v podobě *Raptos* a *Raos* (sr. gót. *raus* „rákos“ a stisl. *raptr* „kláda“?): „Hasdingové vedeni svými náčelníky jménem Raos a Raptos přišli do Dakie s úplným hospodářstvím, doufajíce zabezpečit jak majetek, tak zemi jako protislužbu jejich spojencům. Ale když jejich plán selhal, zanechali své ženy a děti pod ochranou Klementa, dokud nedobylí zemi Kostoboků svými zbraněmi; poté, co si podrobili onen lid, pokračovali v plenění Dakie neméně než dříve.“ [72.12]¹³ O dvojici vandalských králů se dovídáme též z textů *Origo gentium Langobardum* ze 7. st. (viz Příloha) a „Historie Langobardů“ Paula Diacona z 8. st. Oba prameny je nazývají jmény *Assi* a *Ambri* a informují nás, že vedli Vandaly v době, kdy ještě žili v zemi *Scoringa*, zřejmě na Jutském poloostrově. Tehdy je měl napadnout kmen *Winnilů*, tj. Langobardů, vedených rovněž dvojicí náčelníků, *Iborem* a *Aionem* [*Origo* §1 – viz Příloha]. Kolem r. 336 podle Jordana žili Vandalové mezi řekami *Marisia* (dnes *Marusza*), *Grisia* (dnes maď. *Körös*, rum. *Grișul*), *Miliare* (dnes Bílý Keresz) a *Gilpil* (dnes Černý Keresz), tj. na území současného východního Maďarska a sz. Rumunska. Na západě sousedili s Markomanny, na severu s Hermundury a na východě s Góty. Zde, na břehu Marisie, se Vandalové vedení králem Visimarem z rodu Hasdingů střetli s Góty v čele s Geberichem. Po této osudné bitvě se zbylí Vandalové stěhují na západ. Od císaře Konstantina dostávají svolení usadit se v Panonii [*Getica* §113-115]. Kolem r. 400 pod tlakem Hunů a jejich spojenců z řad jiných germánských kmenů jsou nuceni Panonii opustit. Spojují se s dalšími kmeny, v první řadě se Silingy, dále se Suéby, a též s iránskými Alany. R. 401 pod vedením krále Godegisela vyplnili Vandalové Raetii při horním Dunaji, r. 405 jsou už při řece Neckaru a na přelomu roků 406/407 navzdory odporu franských spojenců Říma překračují se svými spojenci zamrzlý Rýn. V následujících třech letech plní Galii a současně se přemísťují do Hispánie. Zde Suébové a Hasdingové zaujímají Gallaecii na severozápadě poloostrova a Silingové s Alany obsazují Baetiku na jihu. Ale r. 419 nebo 420 je napadl vizigótský král Wallia, který byl tehdy zrovna na římské straně. Kritickou situaci vyřešili Hasdingové, kteří se spojili se Silingy a vytvořili společný mocenský útvar. K obvyklému pozemnímu dobývání měst a následnému plenění přidali během 20. let 5. st. nový prvek: nájezdy na pobřežní města z lodí, které se v krátké době naučili ovládat. Díky této schopnosti se

13 ὅτι Ἀστιγγοὶ, ὧν Ῥᾶός τε καὶ Ῥάπτος ἠγοῦντο, ἤλθον μὲν ἐς τὴν Δακίαν οἰκῆσαι ἐλπίδι τοῦ καὶ χρήματα καὶ χώραν ἐπὶ συμμαχίᾳ λήψεσθαι, μὴ τυχόντες δὲ αὐτῶν παρακατέθεντο τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας τῷ Κλήμεντι ὡς καὶ τὴν τῶν Κοστούβωκων χώραν τοῖς ὄπλοις κτησόμενοι, νικήσαντες δὲ ἐκεῖνους καὶ τὴν Δακίαν

dokázalo r. 428 pod vedením schopného a lstivého válečníka Gaisericha přemístil 80 000 Vandalů a jejich alanských spojenců z Hispánie, která už jim byla příliš těsná, do severní Afriky. V krátké době se zmocňují pobřežních měst a velkostatků. R. 439 jim padlo do rukou Kartágo. Pirátské nájezdy od Baleár po Řecko Vandaly nechvalně proslavily. R. 455 pronikli do Hispánie a vrcholem jejich gangsterské politiky bylo dobytí a vydrancování Říma téhož roku. Vandalská vojenská elita se přísně oddělovala od domácího obyvatelstva. Nicméně pohodlný život v naloupeném luxusu vedl ke ztrátě válečnických instinktů, což se vandalským dobyvatelům stalo osudným. R. 533 podléhají byzantské armádě Belisara. Je symptomatické, že po sobě v severní Africe prakticky nic nezanechali, podobně i v Hispanii a jižní Francii, snad jen s výjimkou územního jména *Andalusia* a místního jména *Gandalon*, v 10. st. *Castrum Vandalarum*. Jazykový materiál vandalského jazyka čítá několik desítek vlastních jmen. Z apelativ jsou známa jen dvě slova ve formulí zapsané v latinském textu *Collatio Beati Augustini cum Pascentio ariano* v podobě *sihora armen*. Její interpretace je problematická. Poněkud imaginativní rekonstrukce **frōja armēs* by měla znamenat „bože, smiluj se“. Východogermánský charakter jazyka je zřejmý z osudu ie. **ē*, které se v severozápadní germánštině mění na **ā*, zatímco ve východní větvi zůstává nebo se zužuje na **ī*, např. jménu vandalského náčelníka *Geilamir* (6. st.) by odpovídalo v biblické gótštině **Gailamers*, sr. dále sthn. *Sigimar*, stisl. *Sigimarr*, strun. (Švédsko: 550-600) *SigimArAz*. I z omezeného materiálu vandalského jazyka, který se opírá převážně o vlastní jména zapsaná v latinských, případně řeckých textech, vyplývá, že oproti gótštině vandalský jazyk značně redukoval jmennou flexi. Např. s výjimkou jmenných kmenů mužského rodu zakončených velárou (typu *-rīks*) odpadá koncové *-s*.

2.1.2. Burgundský

První zmínku o Burgundech najdeme u Plinia z doby kolem poloviny 1. st. n. l.: „... Je pět germánských kmenů: *Vandilové*, k nimž patří *Burgodioni*, *Varini*, *Charini*, *Gutonové*“¹⁴ [IV, 99]. Zhruba o století později se dočítáme u Ptolemaia: „... kmen Burgundů [nom. pl. *Burguntes* = Βουργουντες], sedících v území za nimi [Svéby Semnonskými] a až k řece Vistulu“; „... žijí a jsou usídlení ... Ailuaiوني mezi Rutikleji a Burgundy“; „Pod Semnony opět bydlí Silingové, pod Burgundy Lugové Omanští, a pod těmi Lugové Dunští až k pohoří Askiburgijskému...“¹⁵ [II, 11.15, 16-17, 18; překlad E. Šimek 1930: II, 11.8, 9, 10].

Ptolemaiovi *Frugundioni* žijící na pravém břehu střední Visly zřejmě představují totéž etnonymum, které se k alexandrijskému geografovi dostalo jiným prostřednictvím [III, 5.20]. Ještě starší stopu burgundského osídlení může představovat jméno nejvýchodnějšího dánského ostrova Bornholm, Jméno Burgundů v označení

14 *Germanorum genera quinque: Vandili, quorum pars Burgodiones, Varinnae, Charini, Gutones.*

15 τῶν Βουργούντων τὰ ἐφεξῆς καὶ μέχρι τοῦ Οὐιστοῦλα ποταμοῦ κατεχόντων (§15).

νέμοται καὶ μεταξύ κείνται ... Ρουτικλείων δὲ καὶ Βουργούντων Αἰλουαίανες (§§16-17).

Πάλιν ὑπὸ μὲν τοῦς Σέμνονας οἰκοῦσι Σιλίγγαι, ὑπὸ δὲ τοῦς Βουργούντας Λοῦγοι οἱ Ὀμανοί, ὑφ' οἷς Λοῦγοι οἱ Δοῦνοι μέχρι τοῦ Ἀσκιβουργίου ὄρους (§18).